

КОГНІТИВНИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ

У статті запропоновано схему когнітивного дослідження, яка дає змогу описати відомості носіїв говірок.

Ключові слова: *ментальний континуум, парадигма мислення, когнітивна модель, діалектний текст, надтекст.*

The article offers the scheme of a cognitive study capable of describing information on dialect speakers.

Key words: *mental continuum, paradigm of thinking, cognitive model, dialect text, super-text.*

Когнітивна лінгвістика, що розглядає мову як знаряддя кодування та трансформації знань (при засвоєнні мови людині нав'язується певний обсяг знань, спосіб категоризації й концептуалізації світу), своїм виникненням певною мірою зобов'язана теорії лінгвістичної відносності. Термін *когнітивна лінгвістика* вказує на міждисциплінарну основу науки. На думку М.П. Кочергана, для когнітивної лінгвістики характерні такі загальні принципи настанови, як експансіонізм (виходи в інші науки), антропоцентризм (вивчення мови з метою пізнання її носія), функціоналізм (вивчення всього різноманіття функцій мови) та експланаторність (пояснення мовних явищ) [1].

Актуальність когнітивних досліджень у мовознавстві потребує виокремлення нового аспекту діалектології – *когнітивної діалектології*. У межах когнітивної діалектології передовсім ставимо перед собою завдання *формування схеми когнітивних досліджень*, яка дасть змогу описати відомості носіїв говірок. До аналізу залучено ДТ буковинських говірок про господарювання, про релігійну обрядовість та про життя діалектоносіїв.

Вийшовши з надр природничих наук (уведений до наукового обігу німецьким фізиком Г. Герцом), термін *картина світу* (далі КС) набув широкої популярності та став загальнонауковим поняттям завдяки 1) високому ступеню узагальнення, 2) інтегральній основі, яка вимагає полідисциплінарного підходу до аналізованих явищ, 3) можливості застосування до знань про світ різноманітних класифікацій та 4) вдалому метафоричному вираженню. У гуманітарних науках на позначення одного феномена, найвищого ступеня абстракції, – форми сприйняття навколишнього світу та її результату – існує декілька позначень: *свідомість, мовна свідомість, КС, мовна КС, модель світу, світогляд, концептуальна система, когнітивний простір, ментальний простір, національно-мовна свідомість* тощо [5]. Кожен з цих термінів, крім основного, спільного, значеннєвого ядра, має ще й деяке супровідне значення.

Матеріальним втіленням КС є мовна КС – сукупність мовних засобів, які відтворюють знання про світ. МКС – це світ крізь призму мови, сфера мовної семантики, яка поряд із категоріальними значеннями враховує ознаки, що традиційно належать до конотації та аксіології. Власне кажучи, термін МКС містить вказівку на одну з найголовніших функцій мови – гносеологічну, функцію зберігання та трансляції знань.

У сучасній лінгвістиці є ще одне поняття, близьке до названих, – *наївна картина світу* – уявлення про світ пересічних носіїв мови, що ґрунтуються на донаукових знаннях, загальних поняттях, представлених у мові. Вона частково опирається на міфологічне мислення. Наївна картина світу матеріалізує спрощене бачення реальності, схематично-каузальне тлумачення подій, скасовує всіляку діалектику. Наївна картина світу

протиставлена науковій – системі знань, що синтезує результати дослідження певних наук із знаннями світоглядного характеру як результатом цілісного узагальнення пізнавального досвіду людства [6, с. 404–405]. Наш емпіричний матеріал характеризують засадницькі положення наївної картини світу.

Відповідно до вимог когнітивного аспекту мовознавства розглядаємо говірки як суму знань, резервуар національної свідомості. Серед відомостей носіїв буковинських говірок виокремлюємо три типи знань – *господарські, обрядово-релігійні, екзистенційні*. На позначення цих знань використовуємо поняття *ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум* носіїв говірок. *Ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум – це сукупність відомостей (знань, уявлень, оцінок, правил поведінки, розуміння вічних істин), які носіїв буковинських говірок матеріалізують у ДТ*. Відомості носіїв буковинських говірок становлять відносно замкнуту систему. Це знання людей старшого віку, переважно жінок. За сферою побутування ці знання характеризуємо як буденні, отримані на основі здорового глузду; побутові, пов'язані в основному з побутом та господарюванням селян; спадкові, частково міфологічні, в яких відтворено архетипи етнічного угруповання, передані попередніми поколіннями; та частково наукові, (діалектоносії володіють деякими науковими відомостями). За способом отримання знання діалектоносіїв у переважній більшості емпіричні, або індукційні (досвідні), та частково теоретичні (дедукційні). Почасті знання можна кваліфікувати і як особистісні, об'єктивні, суб'єктивні, трансуб'єктивні [4].

Термін *ментальний (духовно-мисленнєвий) континуум* відповідає поняттю наївна картина світу, проте він вужчий. Ментальний континуум – це частина наївної картини світу. У дослідженні представлено лише *господарські, релігійно-обрядові та екзистенційні відомості*. Отже, у межах когнітивної лінгвістики суспільна свідомість за ступенем всеохопленості (поширеності) та характером знань має вигляд ієрархії: картина світу – мовна картина світу – наївна картина світу – ментальний континуум носіїв говірок.

Термін *ментальний континуум* передбачає визначення особливостей національного характеру носіїв говірок. Думаємо, що перелік рис національного характеру давно визначений. Усі нації світу як одиниці людського універсуму наділені заздалегідь відомим комплексом „позитивних” рис, закладених у них божественною природою (інакше національний організм не був би життєздатним): працьовитість, взаємодопомога, почуття прекрасного, побожність тощо. Отже, ставимо перед собою завдання – визначити мовні явища, які увиразнюють ці риси національного характеру.

Ментальний континуум – це абстрактне поняття, яке передбачає нерозривну єдність мислення та його мовного втілення. В інтересах дослідження можемо говорити про умовний поділ ментального континууму на два рівні: *рівень мислення та рівень мови*. Визначальними рисами ментального континууму (рівень мислення) носіїв буковинських говірок можна вважати *прагматизм, магічність*. Власне, ці ознаки ментального континууму відповідають поняттю здоровий глузд.

Визначальною рисою ментального континууму (рівень мови) носіїв буковинських говірок (йдеться про спосіб відтворення мислення) є *примітивізм*. Використовуємо слово *примітивізм* з тим значенням, з яким воно входить до складу термінологічної назви „примітивне мистецтво”. На протигагу професійному мистецтву, для якого характерні складність ідей та їх матеріального втілення, використання багатьох і неоднорідних технік виконання, надуманість і умовність форм, загалом багатство засобів вираження, тобто культурі, яка вважає себе вищим ступенем розвитку, примітивне мистецтво (через формальну простоту, що навіть іноді доходить до схематизму, це мистецтво ще називають наївним) відтворює по-дитячому наївне бачення світу, не ускладнене умовностями світу. Визначальними рисами примітивного мистецтва є ясність, простота, кількісна мінімальність засобів вираження.

Примітивізм ментального континууму носіїв говірок полягає у безпосередньому (реалістичному) відтворенні дійсності, яке відзначають ясність, формальна

безпосередність, простота, навіть спрощеність форм вербалізації. Примітивізм ментального континууму носіїв говірок реалізує *автологія*. Автологія – термін риторики, це „мовлення, побудоване без вживання в ньому слів і виразів у переносному значенні (тропів). Мовні одиниці автологічних текстів використані у своїх прямих, безпосередньо семантичних реалізаціях” [3, с. 18]. Примітивізм ментального континууму носіїв говірок не заперечує творчого характеру мовомислення носіїв говірок.

Термін *примітивний* щодо ментального континууму використовуємо й у його первісному значенні – „перший”. У ДТ можемо знайти усі категорії (точніше, витоки) ХТ, у ньому фіксуємо стилістичні прийоми, які опрацьовано та досліджено у риторичі, але джерельну базу для них становить діалектне мовлення.

Ментальний континуум носіїв буковинських говірок у дослідженні представлено системою парадигм, як-от: парадигма господарського мислення, парадигма релігійно-обрядового мислення, парадигма екзистенційного мислення.

Під *парадигмою мислення* розуміємо узагальнений вияв певного типу знань: господарські знання відтворено у парадигмі господарського мислення; обрядові – у парадигмі релігійно-обрядового мислення, відомості про особисте життя – у парадигмі екзистенційного мислення.

Ментальний континуум носіїв говірок формують психічні процеси: мислення, почуття, інтуїція, трансценденція. Мислення як вища форма відображення дійсності формує кожну парадигму. Почуття як реакція на дійсність представлено перш за все у парадигмі екзистенційного мислення: тексти про своє село, особисте життя. Інтуїція – духовне прозріння, можливе за умови високого ступеня розвитку практично-теоретичних знань, – реалізується у парадигмі релігійно-обрядового мислення: тексти про звичаї, обряди, вірування тощо. Трансценденція – позамежність світу, досвіду, яка не доступна теорії пізнання (ідея Бога, душі, безсмертя), феномен психічного життя, внаслідок якого виникають знання про потойбічний світ, виявляються зв'язки, що існують у світі, – відтворена у парадигмі релігійно-обрядового мислення: у текстах про Бога, релігійні свята тощо.

Результатом дії зазначених психічних процесів є *когнітивні моделі* (далі КМ). КМ – це схеми, зразки, в яких міститься „квант” інформації про світ. Ця схема набуває свого матеріального втілення у ДТ. У російській етнолінгвістиці на позначення вищезгаданого феномена використовують термін ментефакт – „елемент змісту свідомості” [2, с. 36]. Отже, елементарною одиницею ментального континууму і кожної парадигми мислення є КМ. До певної міри термін КМ можна зіставити з темою твору, однак перше поняття когнітології, друге – літературознавства.

Парадигму господарського мислення формують КМ: „Худоба та догляд за нею”, „Господарювання на землі”, „Одяг”, „Будівництво хати”, „Страви”, „Ремесла”. *Парадигму релігійно-обрядового мислення* – КМ: „Різдво”, „Пасха”, „Похорон”, „Весілля”, „Народження дитини”. *Парадигму екзистенційного мислення* – КМ „Своє життя”, „Село”, „Історичні відомості”, „Розваги”.

КМ кожної парадигми мислення мають свої особливості. Так, КМ господарської парадигми мислення функціонують як стереотипні. КМ релігійно-обрядової парадигми мислення як архетипні (культурні).

Одна КМ може реалізуватися у великій кількості ДТ. ДТ однієї КМ становлять один *надтекст*. Так, усі ДТ, в яких відтворюється КМ „Худоба і догляд за нею”, ми розглядаємо як надтекст про тваринництво. Оповідачі-інформанти, які породжують ці ДТ, ніби доповнюють один одного, ведуть таким чином між собою полілог, кожен наступний наратор доповнює попереднього. У тлумаченні *надтексту* ми відштовхуємося від ідеї М.М. Бахтіна про поліфонічність як засаду жанру великої прози. За М.М. Бахтіним, роман – це мовленнєве розмаїття різних соціальних груп, які художньо організовані у тексті. У нашому розумінні надтекст – це розмаїття різних голосів носіїв буковинських говірок, вони репрезентують усі різновиди буковинських говірок.

Отже, когнітивний ракурс дослідження спричиняє таку ієрархію термінів: ментальний континуум – парадигма мислення – когнітивна модель. Тріаду когнітивних понять матеріалізує ДТ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / М. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
2. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. Лекционный курс / Виктория Владимировна Красных. – М.: ИТДГК Гнозис, 2001. – 270 с.
3. Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник / [ред.: Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяев [и др.]]. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с. [КРР]
4. Мусієнко В.П. Проблема істинності лінгвістичних знань / В.П. Мусієнко// Мовознавство. – 2000. – № 2/3. – С. 11–16.
5. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова В.И. [и др.]; под ред. Б.А. Серебренникова; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1988. – 212 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.